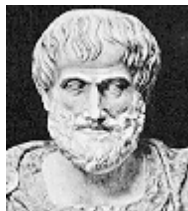

ADAMEC JIŘÍ
FILOSOFICKÝ SEMINÁŘ
KATEDRA TEORIE

JAK OBSTÁT JAKO RODIČ

Psychoanalytický přístup k partnerství
a k výchově dětí

Jiří Adamec

Brno 2020

JAK OBSTÁT JAKO RODIČ

Psychoanalytický přístup k partnerství
a k výchově dětí

Jiří Adamec

Brno 2020

© Adamec Jiří
Filosofický seminář – katedra teorie
ISBN 978-80-87234-88-4

***Od výchovy chceme ve skutečnosti paradoxní postoje,
jakými jsou - hranice a laskavost***

OBSAH

- §1.** Téma poradenství, rodičovství a výchova u nás a ve světě
- §2.** Partnerství a rodičovství ve světle chybných předsevzetí
- §3.** Reálné vztahy: rodič, rodina a dítě nebo děti
- §4.** Dítě ve své vekové skupině a její respektování ze strany rodiče
- §5.** Vývoj libida a jeho organizace v době rané školní docházky
- §6.** Vina, trest, závist a odměňování

*Občas slýchávám od těch, jejichž děti už dosáhly okraje dospělosti nebo se již samy staly rodiči: „**Tohle téma se mne už našťestí netýká**“! Po nějaké době se však o podobná témata zajímají, neboť jim chybí zdroje k pochopení konfliktů, jestliže nyní, již z pozice prarodiče jsou stavěni do role té odpovědnosti, která na ně pádá stran problémů, jen volně pokračujících v nové generační linii a tak, jako tak, se jich stále týkají.*

Ú V O D

Rozhodl jsem se, dát letitým poznámkám, které se nahromadily v souvislosti s konzultacemi rodičů a jejich dětmi, ucelený tvar. Mnohokrát jsem se na tuto část své práce díval tak, že jsem nenabýval nijak oprávněného dojmu psát o takovém tématu celou knížku. To, co se změnilo a k tomuto kroku nyní přistupuji je pouze jediné: zkušenosti a snad i úhel pohledu, který by mohl napomoci zahlédnout přeci jen o trochu více a jiným způsobem, než mnohá témata, která jsem rovněž k danému zaměření měl možnost doposud číst. Pokud jsem v podnázvu umístil poznámku, že se bude jednat o psychoanalytický přístup, dokáži si představit, jak ne jeden čtenář odsoudí tento záměr poukazem na předem tušenou sexualitu o kterou se patrně bude tento spis opírat. V tomto mohu čtenáře patrně překvapit. Sexualita bude pouze okrajovým tématem. Naším zaměřením bude zejména problém nevědomí, sublimace, popření a vytěsnění, Já, Nad-já a Ono, obsedantně kompulsivní neuróza, úzkost, deprese, schizoidní stavy, ale také obyčejné každodenní chování nějak rozebírané v poměru např. k věkovým skupinám, popřípadě zásadní poznatky, které jsem získal sledováním prožívání a chování rodičů v souvislosti s partnerstvím, rodinnými závazky a výchovou. Všechny tyto a mnohé další náměty se stanou polem naší orby, polem naší setby, polem naší úrody, neboť stejně tak je tomu i v reálném životě. Pokud použijeme jako opěrného bodu některý z citovaných zdrojů (viz níže v textu), potom pouze k tomu, abychom vyjasnili to, co si takového doprovodného citátu bude vyžadovat. Věřím, že předkládané téma poslouží jak studijním účelům, tak i tomu, aby se na něj nabalovala potřebná kritika, stejně jako možnost využití v další poradenské praxi.

Jiří Adamec

v Brně, březen 2020

§1. TÉMA PORADENSTVÍ, RODIČOVSTVÍ A VÝCHOVA U NÁS A VE SVĚTĚ

Česká škola dětské psychologie a psychiatrie je ve světě oceňovaná. Jména jako Matějček, Švejcar, Syřišťová, Krejčířová, Langmaier, Vágnerová, Thorová, Mertin, Smékal, Látalová, Papežová, Sobotková, Štembera, Dittrichová, Ptáček nebo Pemová a další, představují v naší odborné literatuře a v povědomí veřejnosti již ustálené autority. Z těch zahraničních jsou to: Alfred Adler, Jean Piaget, Anna Freudová, Melanie Kleinová, Virginie Satirová, Margaret S. Mahlerová, Guy Bodenmann, Franz Resch (za OPD-KJ-2; bude níže rozvedeno), Alexander von Gontard, také Christiane Brehmsová, John Gray a mnozí další, jejichž výběr je zde podmíněn zastoupením příslušných titulů v osobní knihovně autora (viz seznam doporučené literatury k dalšímu studiu, na konci této knížky).

Na domácí půdě dlouhou dobu převládaly názory, které prezentovali svými laskavými přístupy zejména pan profesor Zdeněk Matějček a pan profesor Josef Švejcar. Jejich osobnosti významně zasáhly do celého budoucího vývoje dětské psychologie a psychiatrie v podmínkách české kultury. Vychovávali mnoho žáků a stali se nejcitovanějšími autoritami z jejichž obsahových témat je, až do současnosti, respektováno téměř všechno. Doba se však přirozeně proměňovala a s ní rovněž nutnost, přistupovat k výchovným tématům jak v rodinách, tak ve školách a na veřejnosti přeci jen z jiného úhlu pohledu. Bylo tedy nutné respektovat také pozvolně s těmito požadavky kritéria, která byla ve výchovných a rodinných terapiích nově získávána srovnávacími studii se zahraničními pracovišti. Rozvoj univerzitních požadavků společně s požadavky těchto výše jmenovaných srovnání si vynucoval sledování daných tematických okruhů a ochotu vytvářet vědecké výzkumy.

Na tyto okolnosti navázali svými studii Pavel Langmaier a Dana Krejčířová a posunuli vědecký obraz české školy dětské psychologie a psychiatrie na potřebnou mezinárodní úroveň. Vedle těchto odborníků, však vznikala rovněž další okruhy zájmů, který se začínal více úžeji zabývat ryze speciálním, individualizovaným výzkumem. V tomto smyslu je to zejména vývojová psychologie (Marie Vágnerová, Kateřina Thorová), stejně jako vývojová psychopatologie a pomáhající profese (Marie Vágnerová), nebo nadměrně specializační zaměření, jako například na dětský autismus (Kateřina Thorová) a spektrum poruch příjmu potravy (Hana Papežová). Dílčí studie, publikované potom pravidelně v odborném časopise Československá psychiatrie, dokládají vysokou úroveň naší dětské a dorostové psychologie a psychiatrie již několik desetiletí. Tolik tedy, jen v základním nárysu z moderních dějin tohoto oboru.

V počátcích rozvoje klinické psychologie na přelomu 19. a 20. století, vystoupením zakladatelů moderní psychoanalýzy (Sigmund Freud, Carl-Gustav Jung, Alfred Adler a další), se dětská psychologie a psychiatrie ještě neustavovaly jako speciální obory. Oblast pozorování dětských pacientů byla spouzahrnována do celých komplexů psychoanalytického popisu duševních poruch. I když Sigmund Freud dětské problematice ve svém zaměření věnoval dostatek prostoru, ve spojení s vývojovými faktory (viz, Tři pojednání k teorii sexuality, 1906), znamenal tento teoretický průlom do nových oblastí empirické psychologie i tak pouze jen jeden z možných popisů a nikoliv zavedení samostatné klinické jednotky. Naopak, od vystoupení Melanie Kleinové v třicátých letech 20. století můžeme hovořit o dětské psychologii a psychiatrii, co by jednotným oboru, který si postupně, i když kriticky, osvojují také další odborníci ve speciálních studiích a zaměření.

Poradenství v dětské psychologii, samo o sobě však doposud nemělo takový nástup, který vidíme zejména, až po roce 1989. Vůbec slovo „poradenství“ pro dětskou psychologii si muselo teprve získat potřebné renomé, neboť jeho chyběním na „trhu veřejnosti“, neposkytovalo samo o sobě důvěru. Tím byl dán prostor mnohým jednotlivcům, vstupovat do této oblasti, aniž by měli potřebné vzdělání. Selektce jasně ukázala, kdo bude schopen v takto započaté práci pokračovat a kdo ne. Rozumná míra lidového poradenství, která se chtěla a chce opírat o samostudium z odborných pramenů, využívat často neuniversitních vzdělávacích programů a sama o sobě postavená na nutnosti sebereflexe: nekoliv léčit, ale verbální podporou pomáhat ke zlepšení např. vztahových problematik mezi dětmi a rodiči, může být vhodným doplňkem klinického poradenství. V tomto duchu nechávám plynout občasný zájem některých klientů rovněž směrem ke svým poradenským aktivitám. Oporou je mi v tomto ohledu vždy psychoanalýza, i když jen v té míře, která může poskytnout projasnění nastalých situací a s nimi vzniklých postojů, z nichž pramení v rodinné a vztahové problematice většina důvodů pro neshody a neporozumění, které tak vedou mnohdy i k víceletým mezi osobním konfliktům. Také vzhledem k dostupnosti zahraničních pramenů, které z psychoanalytického pohledu poradenství pro rodiny s dětmi preferují, mohu porovnávat aktuálně dosahované výsledky jak mezi jejich autory, tak i s vlastními zkušenostmi, což mi poskytuje významný manévrovací prostor k neustálé sebereflektivní činnosti, stejně jako chápání odpovědnosti, s níž musím ke svým klientům přistupovat a nevytvářet odér absolutních závěrů, jak takový postoj mnohdy vídám, aniž by k tomu vedl sebeoprávněnější důvod. Za třicet let práce, se tak nashromáždil pěkný poradenský materiál.

§2. PARTNERSTVÍ A RODIČOVSTVÍ VE SVĚTLE CHYBNÝCH PŘEDSEVZETÍ

Nejčastějším přístupem k partnerství, rodinnému soužití a rodičovství jsou mnohá předsevzetí. Většina lidí se v tomto ohledu vymezuje vůči pocíťovaným chybám, které na přístupech od vlastních rodičů, ke své osobě, zažívali jako děti a berou si je, co by nejrůzněji modifikované křivdy do dalšího života. Kdy se jedná o skutečné konflikty a kdy jde pouze o prosté nepochopení jinak úpřimných a dobrých snah našich rodičů, poskytnout svému potomkovi co nejlepší, ale jím samým odmítané rady jen z důvodu jakéhosi „kaprice“, to je mnohdy téměř nadlidský úkol, pro rozmotávání klubka celé řady maličerností, přerostlých do zbytečně, až obludných rozměrů, udržujících se jen v pocitové sféře, avšak reálně devastujících vztahů, které by mohly jinak, dobře fungovat. A co víc?! Na většinu takových postojů, které nejsou ničím jiným než subjektivním přesvědčením, dospělý reaguje jejich začleněním do souboru naučených způsobů „odpovědí“. To následně vede také k tomu, že jen stěží lze dosažené vzorce chování měnit, neboť umožňují trvat na svém, prosazovat se „i za cenu ztrát“, které jsou následně „racionalisovány“ jako (často názorově krouceným způsobem), vyčítaná pohnutka, svému nejbližšímu okolí. Výsledkem těchto okolností, které mají, jak je patrné, svůj kauzální základ (příčina a následek), je vytvoření stanoviska, jež lze označit jako předsudek. Jeho škodlivostí potom zůstává následující působení. Představuje totiž v nitru vlastních pohnutek, utvořený postoj se znaky kritéria obecné platnosti. Jeho nejčastějším znakem bývá známé rčení: nechci být jako moji rodiče! Jenže tím mohdy celá věc končí, protože nenásleduje zodpovědné sebevytváření směrem k takové osobnosti, která by požadovaných změn dosáhla a naopak zůstává

ve skutečnosti vězet na původních stanoviscích. Tudíž předse-
vzetí o tom, že jedinec chce být lepším rodičem, než byli ti je-
ho, nemá obsah, kromě citových barev, které se mají tenden-
ci pokládat za argument změny. Co potom následuje, jestliže
se již v raném stádiu partnerství a výchovy nedostavují očeká-
vané změny? Je to latentní a později zcela otevřená výčitka
typu: Myslím to s tebou přeci dobře, ale ty mi to svým chová-
ním nedovoluješ (směrem k partnerce, partnerovi, dítěti).
Chybná předse-
vzetí mohou tedy fungovat jako nesplněná
přání, jestliže zůstalo po celý život pouze u nich a jedinec se
ve skutečnosti sám neměl odvalu nebo chuť změnit v názo-
rech a postojích.

To, o čem je zde řeč spadá v mnohém do dvou oblastí psy-
chologie osobnosti: jednak je to proces vyzrávání vlastního Já
a v druhém sledu také schopnost socializace, nebo-li schop-
nost adaptovat se na specifické požadavky společenských si-
tuací a jejich potřeb. Obě úrovně jsou součástí individuální
psychiky, která mezi nimi existuje jako modulátor, který se v
samé podstatě chová seberefektivně a hledá optimální způ-
soby, jak v takových sociálních podmínkách fungovat, jak
správně nastavit vztah svého Já ke světu svého okolí. A tím už
je i naše dítě. Na tomto místě by někdo mohl říci, že to zní až
odcizujícím ztřpůsobem. Ale uvědomme si, že podprahově dítě
vychováme i s vědomím, že se jednou osamostatní, opustí s
námi doposud sdílené rodinné prostředí a stane se součástí
vnějšího prostředí, odkud se k nám bude, v optimálním přípa-
dě zachovaného pouta, rádo vracet, ale už jako někdo, kdo je
tímto vnějším prostředím zase dál, bez našeho přičinění, zá-
konitě ovlivněn. Na tuto skutečnost bychom měli být vždy
připraveni, stejně jako na tuto skutečnost musíme svými vý-
chovnými přístupy, připravovat našeho potomka.

A kde zůstala naše předsevzetí ve smyslu: Nechci být jako moji rodiče? V zásadě se zde stávají nedůležitými, protože to, co nastalo, je nutnost reagovat svými přístupy k dítěti podle aktuálně nastalých potřeb. Dítě totiž vychováváme k tomu, aby obstálo samo ve svém vlastním světě a nikoliv v tom našem! Předsevzetími totiž často děláme to, že svoji minulost chceme nechat promlouvat, aktualizovat ji do světa, s nímž už dávno nesouvisí. Jediná souvislost zde být může, a to – porovnáním, ale nikoliv kopírováním. Předsevzetím člověk strácí pružnost. Naopak, tvořivou sebeaktualizací lze dosáhnout svobody příkladem, nezatíženosti dělat, chovat se, působit nenásilně a přitom s maximálním dosahem směrem k dítěti. Popisuji zde, tedy pouze sebereflexi, jako nutný předpoklad úspěšného přístupu k dítěti, stejně jako k partnerovi. Zbavte se předsevzetí, protože vás nenápadně, tak jako tak udržují v přímém kontaktu a napojení na to, co považujete za, pro sebe škodlivé, upínáte se na to, čímž svému okolí jen přitěžujete: neustálými důrazy k tomu, co by se mělo dělat lépe, čeho se vyvarovat, a tak podobně. Předsevzetí z vás dělají nesnesitelné rodiče i partnery, kteří jen poukazují, poučují a co nejhůř, myslí to se všemi okolo dobře. Nezapomínejte nikdy na to, že pro své rodiče, a to už máte svoji vlastní, třeba i vícečetnou rodinu, budete vy sami stále dětmi, až do jejich nejvyššího stáří. Kdo jste se už přeci jen věkově trochu oddálili, potom jistě víte, že vy sami i vaše děti, my všichni jsme a zůstáváme dětmi v očích rodičů přibližně na hranici osmi až dvanácti let. Je tomu tak proto, že v této věkové skupině nastává bouřlivý rozvoj osamostatňování dítěte a k tomu rodičovské vysvětlování opět, s latentním strachem o jeho existenci. Ten nikdy neopustil naše rodiče a nikdy už neopustí nás. Předsevzetí, o němž tu hovořím je tedy v mnohém tichou obavou, zda ob-

stojíme, a to lépe a s očekávanou úctou od našich potomků. Zpětná vazba je, tak jako tak, v souvislosti s výchovou dalším problémem. Vyžadovat ji okamžitou verbální akceptací, ze strany dítěte mnohdy bývá jen výrazem nedočkavosti rodiče, uslyšet tímto způsobem uznání oněch vlastních snah, vyplývajících z původního předsevzetí, což jen uzavírá kruh, nebo chceme-li, cyklus problémů, které pro svůj emotivní náboj ztrácí výhled na racionální východisko. Z psychoanalytického hlediska se má věc tak, že oním předsevzetím - Nesmím dělat stejné chyby jako moji rodiče! - vznikne aktuálně udržovaný založený konflikt, který se potom má tendenci chovat stejně, jako založený konflikt z dětství (Sigmund Freud) a symptomovým způsobem ovlivňovat kvalitu psychického zdraví, mnohdy, až do úrovně některé z neurocistních pozic nebo i diagnós (obsedantně kompulsivní porucha, jako je například přehnaná, rigidní čistotnost spočívající v nadměrně časté kontrole dítěte, jeho přebalováním a tak podobně). Je to jen malý důkaz toho, že se dospělý od svého předsevzetí neodchýlil a ve skutečnosti místo toho, aby je naplňoval, tak vězí v jeho útrokách formou fixace na některého vlastního rodiče. Jednak to souvisí s tím, čemu dnes říkáme – populační genetika – což znamená, že se o fixace jedná jak na úrovni rodu, tak na úrovni druhu (sociální příslušnost je genetická potřeba, které u řádově nižších druhů předchází stádovost, a tu má člověk rovněž geneticky zakódovánu), stejně jako s proměnnými, které lze sledovat v rámci sociálních konstruktů u primátů, lidoopů a homininů jako byli australopithekové. Jde o celou široce větvenou druhovou skupinu předlidí. Jejich charakteristickým rysem byla organisovaná družina, která se díky této schopnosti ostatním nadřazovala, jednak bojeschopností, ale pro náš případ zejména sdílením blízkosti druhého, rozvojem empatie.

Výchova potomků zahrnovala schopnosti chovat se specifickým způsobem jak na volném prostranství – savany, tak v prostředí lesních porostů a v kontaktu s vodou – řeky, jezera. Patrně právě onen rozvoj učení, vytvářel a uchovával u těchto předlidí důležitou složku při rozvoji vědomí, a to složku paměti (vzpomínky) na zkušenost provázanou s konkrétní vazbou patrně na matku. Primární vědomí tuto okolnost fixovalo nejen po praktické stránce, tedy pouze v situacích pozdější nutnosti postarat se o sebe bez této nápomoci, ale stejně tak, jako podvědomé návraty, možná i ve snech těchto pralidí, kdy se jim jejich „učitelé“ během spánku zjevovali, co by konkrétní „osoby“, čímž byla posilována emoční provázanost nechávající tak dotvářet onu fixaci i s citovým propojením (viz, inspirováno: Václav Soukup, Prehistorie rodu Homo, Praha /Karolinum/ 2015, str. 497 an).

Výše uvedeným chtělo být tedy jasně formulováno, že k personální fixaci jsme geneticky předurčeni. Může nás jednak chránit, ale může nás také zrazovat. Jako ochrana působí tehdy, když je součástí podvědomého chování v rámci těch situací, kdy je nutné orientovat se dostatečně bezpečným způsobem (třeba, až na úroveň současného intelektualizovaného rozměru, jako je například orientace v digitálním prostoru), tak ale stejně i v situacích, kdy už to není pro člověka výhodné, jako například při snížené schopnosti osamostatňovat se a nejrůzněji modifikovanými, „racionalizovanými“ fixacemi si udržovat toto personální pouto společně se strachem nebo úzkostí před vidinou ztráty dosahu k vzájemnosti, alespoň ve zmíněné představě vzpomínkou. Jedná se o jemná propojení mezi intelektem, strachem a nutností orientovat se v reálném světě s mnoha nástrahami a nebezpečím. Předsevzetí je potom jen druhem obavy, neztratit fixací vazbu na vzpomínku.

§3. REÁLNÉ VZTAHY: RODIČ, RODINA A DÍTĚ NEBO DĚTI

Vzato více ze širších souvislostí, tak potom rodina je dobrovolný svazek dvou jedinců, kteří se rozhodli k tomu, aby jej institucionalisovali vzájemným slibem, jeho obecným vyhlášením a sociálním uznáním v respektu k právům, která jim mají být danou kulturou takto přiznána i pro budoucnost s výhledem na výchovu vlastních dětí. Dalo by se patrně užít daleko více obecných určení, která by celou věc přibližovala dalším způsobem, nic méně, pro naše účely, jak se domnívám, plně postačuje ten, který byl uveden výše. Co z této teze tedy, plyne pro nás, pro naše téma? Rodič, rodina dítě v sobě (obsahově) podržují v jistém smyslu systém hodnot. Rodina je instituce, rodič je role, dítě je vyvíjející se osobnost na kterou rodina a rodič působí. Rodina představuje ještě další její členy (sourozenci, prarodiče, příbuzní...), rodiče, viděno z dnešního pohledu jsou mnohdy proměnnou s nejistými závazky vůči sobě samým a vůči dítěti a dítě samo, plus sourozenci (nejčastěji), představují jednotky, které v takovém společenství snášejí nějaký díl vlivů, které jsou na ně vyvíjeny v souladu s principy interních požadavků na soužití, obecně - výchovou. Tímto pohledem budiž předesláno, že ideální, tedy bezkonfliktní rodina neexistuje, ale je dobře, že její ideální ztvárnění v nejrůznějších podání (literatura, film, a tak dále), vytváří prostor k tomu, proč ještě vidět naději a usilovat o její přiblížení nějakému takovému modelu. Patrně zde nastává již onen první a dost dobře neodmyslitelný konflikt: co člen rodiny, to představa o jejím ideálním nastavení, co do soužití a respektu vlastní hodnoty a svobod pro seberealizaci, uznáním vlastní osobnosti vůči ostatním jejím členům, očekávaných odezev, a vnímáním svého nepopiratelného místa v ní - ukotvováním.

Tudíž, co v takovém prostředí nastává, jako předpoklad a nejčastěji potom i jako fakt soužití? Je to předpojatost, kterou jsme si navykli jmenovat ponorkovou nemocí. Jejím základem je anticipační úzkost. Jde o klasifikační jednotku, která se uvádí v souvislosti s mnohými psychickými komplikacemi, nebo i v souvislosti s diagnózami duševních poruch. Co tento problém v rodinné anamnéze znamená a jak se odráží na přístupu některých rodičů k dětem?

Příkladem nám může opět být to, jak jsme většinou takové anticipační úzkosti zvládali ve vlastní, primární rodině. Jde o celou nepřehlednou řadu pocitových barev a emocí. Ty mají tendenci ústít do jednotného, vykonstruovaného názoru a postojů, vyplněných deformovanou empatií. Ve výsledku to potom vypadá tak, že v sobě nosíme přesvědčení o tom, co si o nás, za naší nepřítomnosti druzí myslí a do jaké míry tímto způsobem buďto usilují o to, nás poškodit, nebo manipulovat s rodinnou situací a jednotlivými jejími členy. Často v rámci poradenských sezení slýchávám větu: Ona/on to dělá jen proto, aby před ostatními vypadala/vypadal lépe! Jde o nekonečný příběh všelijakými zákrutami vedených pocitů ublíženosti a křivd. Někteří klienti mají tuto pozici nadto zvýrazněnu ještě i tím, že k tomu přidávají „splav“ myšlenek a vázaných, asociovaných projevů, které jako by nikdy neměly zkončit, neboť na sebe vrší nepřehledný proud otázek, které ve skutečnosti už modulací hlasu, kterým jsou vyslovovány, znamenají vlastně výčitku (celému světu) a ten s kým komunikují (v domění že si chtějí o svém problému jen povykládat), je zatlačován do kouta neřešitelných a vlastně nepřehledných poukazů na smršť bolestí, v nichž se i sám klient ztrácí, neboť jejich jedinou povahou je nezvládnutá emoce. Tento problém je nejčastější a má dve ramena: 1. oprávnění; 2. nezvládnutí každodennosti.

V případě oprávnění se jedná zpravidla o založený konflikt z dětství a v případě nezvládnutí každodennosti, se mnohdy jedná o několik paralelně působících důvodů: vysoká tendence k urážkám (vrozená přecitlivělost vázaná k vlastní osobě), nesplněné kariérní nároky, přílišná potřeba srovnávat se, neschopnost přijímat změny a pozitivní náhled na život (vrozená zahořklost). Toto jsou nejčastější osobnostní rysy, které napomáhají anticipační úzkosti k živému působení na situace. Člověk s touto negativistickou výbavou jen obtížně komunikuje s okolím. A kromě uvedených behaviorálních a emočních dispozic je vcelku snadno provokován k nastraženosti, zejména v oblasti verbální agrese. Při výchově dětí se takový obraz povahových rysů snadno odhaluje tím, že v přístupech, kde je zapotřebí přijmout trpělivost a laskavost, takový rodič naopak projevuje emoční chlad, výčitky, křik, strašení a jiné nevhodné způsoby. Kromě toho, toto jednání nejčastěji obhajuje jako nadmíru oprávněné, bez toho, aby vnímal nutnost ohledu na věkovou skupinu svého dítěte, po němž takto žádá pochopení vyšších morálních postojů, než na které může ve skutečnosti dosáhnout. Toto vše je neustále propojeno s anticipační úzkostí, která je výrazem fixace např. již jmenované přecitlivělosti na vlastní osobu (dotčenost – toto si přeci nenechám líbit), která se stala kritériem hodnocení všeho a všech. A řekněme to zcela otevřeně, významnou roli zde hraje rovněž inteligence. Někomu takové postoje začnou vadit, všimne si jich a změní je, změní své nastavení. Někomu podobné znaky naopak nelze dopravit žádnou cestou a rovněž psychoterapie se v takovém případě může stát zcela neúčinnou. Pak už si lze přát jen tolik, aby prožitky a chováním takového jedince jeho okolí netrpělo víc, než je vhodné. Může se jednat o poruchu osobnosti, která však ještě nesplňuje diagnostická kritéria.

No, a v neposlední řadě je dalším tématem neustálá potřeba, ze všech výše uvedených důvodů se stále obhajovat a hledat úporně ve svém okolí, s touto sebeobhajobou souhlas. Princip ublíženosti tak narůstá do širokých rozměrů. Anticipuje v podjatosti podezíravost a nutnost prověřovat. Řečeno ještě jinak, jsou to často lidé, kteří se nikdy ve skutečnosti nezamilují.

Z těchto důvodů tedy vznikají mnohé konflikty, se všelijak zašmodrchaným obsahem – ona řekla, já jsem řekl, on si určitě myslí, ona na to nikdy nepřistoupí..., a tak dále a tak dále! Problém je zde tedy v tom, že všemu, co takovému jedinci táhne hlavou, je dáván stejně vysoký emoční význam. Přístupem v práci s takovým klientem je vytvářet podmínky pro selekci: méně a více důležitých emocí, vzhledem k jejich obsahu. Tímto obsahem projevovaných emocí potom není nikdo jiný, než klient sám. (Vhodně zde působí – Gestaltterapie, viz liter.)

Obraz osobnosti, který byl shora popsán, už sám o sobě dostatečně poukazuje k tomu, aby bylo možné z něj odvodit všechny nesprávné a jinak škodlivé kroky s nimiž takový jedinec přistupuje k manželskému (partnerskému) a rodinnému soužití, stejně jako k výchově dětí. Samozřejmě, do těchto kritérií spadá i vlastní sebereflexe takového jedince, v níž zhodnocuje svou roli rodiče, a v jaké míře je toho schopen. Nikde totiž není popsáno, co musí splňovat rodič, aby dostal této své role. Jde spíše o zvykovou normu, která se buďto kryje s obecně platnými přístupy, danými kulturou, nebo se s nimi nekryje, což nejčastěji řeší sociálně právní systém té, které společnosti. Je tedy spíše na výchově a vzdělávacím systému, aby vzájemně hledali způsoby, jak možným problémům předcházet a naplňovat tyto zvykové normy očekávaným obsahem (jako například: co nejpřirozenějším zájmem o rodinný život).

§4. DÍTĚ VE SVÉ VEKOVÉ SKUPINĚ A JEJÍ RESPEKTOVÁNÍ ZE STRANY RODIČE

Vzájemné působení v interakci rodič a dítě se odehrává na základě konfrontace dvou oddělených světů. V tom dětském převládá absolutní nárok na cokoli a v tom rodičovském nutnost tento nárok usměrňovat. Dítě má právo na to, aby svým jednáním mnohé hranice přestupovalo a rodič má povinnost dítěti tyto hranice vymezovat. Dítě většinu přístupů ze strany rodiče chápe jako omezování svobody, rodič všechny své přístupy k dítěti chápe jako dobře míněnou oporu, kterou je dítěti bráněno v tom, aby si ublížilo. Kritériem obecné platnosti v přístupu k dítěti je zajišťování maximálního pohodlí pro individuální vývoj. Kritériem obecné platnosti pro rodinný život je podpora její celkové stability sociálními nástroji a politikou státu. Kritériem obecné platnosti individuálního přístupu k dítěti je trvalý zájem rodiče o veškerý „jeho prostor“ v přímé vazbě na začleňování do dalšího existenciálního kontextu, také mimo rodinu, na úrovních tělesného, duševního a sociálního seberozvoje, tedy podporou k úplné samostatnosti. Toto jsou, řekněme – pravidla přístupu. Nutno však přiznat, že jejich obsah se mnohdy dostává do názorových kolizí, zejména, pokud dojde řeč právě na věkové kategorie a vzhledem k rozmáhající se dětské kriminalitě nebo šikaně, a s tím ke komentovaným otázkám odpovědnosti, popřípadě kriminalisace a na to navazující problém, tak zvaných: práv dítěte. Tudíž v těchto vodách se pohybujeme na hraně morálky, soudnictví, ochranné (ústavní) výchovy, přístupech v souvislosti s dobrými mravy a tak podobně. A to sem navíc ještě nezahrnujeme dětskou psychiatrii a její přesah směrem k mentálním újmám dětí, jejich sociálnímu zaopatřování, na úrovni takových přístupů, jakými jsou např. inkluze a specifika vzdělávání.

Podrobná znalost vývojové psychologie, její trvale rozvíjené a pro svůj zájem udržované studium, jakoby se chtělo ohlašovat ve smyslu jisté povinnosti, kterou by měl každý rodič ve své patrnosti nést a zvládat. Spoléhání se jen na osobní, více méně intuitivní zkušenost, bývá mnohdy málo. Naprostá většina rodičů o faktické vývojové psychologii ví jen několik obecně známých klišé, která je mají přesvědčit o tom, že už tak zvládli celou tuto problematiku.

To, co je vždy při konzultacích s rodiči a jejich dětmi patrné, tak to je přenášení svého „dospělého“ názoru směrem na potomka a vyžadování jeho absolutní chápání, bezprostřední změnou chování dítěte. Příklad: Kolikrát jsem ti říkala, že si máš uklízet pokoj a pak teprve si můžeš jít hrát! (Maminka už týden svéhlavě tento požadavek na svém dítěti vymáhá s tím, že už týden dítě nebylo na hřišti s vrstevníky, protože zaujalo zcela rezignovaný postoj.) Včem tkví problém? Tento příkaz se děje bez vysvětlování, je to pouze příkaz a v druhém sledu, který je v tuto chvíli patrně nejdůležitější, nebyl dítěti sdělen postup a vyžadován je úklid jako celek. Dítěti je osm let, jedná se o chlapce, žijí i s otcem, který se však do výchovy příliš nezapojuje. Během našich konzultací vyšlo na jevo, že chlapec tímto způsobem provokoval rodinnou atmosféru k tomu, aby své výchovné přístupy, nebo i jinak řečeno, aby si chlapcovy existence více všímal jeho otec. Občas matka prohodila něco v tom smyslu, počkej až přijde táta, ten ti to vysvětlí po svém (výhružka). Jenže otec se vracíval domů později, když už byl chlapec v posteli a tak, jako tak, zůstalo jen u pootevření dveří, popřání dobré noci a to bylo vše. Na očekávaný kontakt nedošlo. Když jsem s otcem hovořil, nebylo těžké mu situaci vysvětlit a navrhnout postup na zlepšení chlapcova chování. Stačilo párkrát projevit zájem a vše se rychle srovnalo.

Z psychoanalytického pohledu lze konstatovat následujícím způsobem: každé dítě se rodí s přirozenou náklonností zažívat oporu, ochranu, péči a laskavost, vlídnost přístupu, osobní blízkost, atd., což jsou znaky dohromady určující to, co většinou nazýváme jedním slovem – láska. Nakonec každý člověk potřebuje, v rámci svého vývoje určitý objem přísunu takové lásky. Její struktura, v souvislosti s věkovými změnami se také mění, i když podstata zůstává stejná. Slovo láska patrně nelze popsat jedním termínem. Je to prostě celý komplex nebo komplexy, soubory postojů, které dodávají důvěru v danou osobu v tom smyslu, že k ní člověk může mít jistotu přístupu a tento základ se nikdy nezmění. U sourozenců se dá o lásku rodiče navíc i „soutěžit“. Naopak citelný deficit takové rodičovské lásky vytváří frustrační vzorec, nespokojenost a vede jedince k výrazně chladnějšímu přijímání vrstevníků. Nejčastěji se taková situace projevuje sklonem k závisti, nastražeností a přecitlivělostí, které se mají tu tendenci prosazovat agresí. Jde tu již o skutečný založený konflikt, který si hledá nejrůznější, hysterií podbarvené kompenzační cesty. Potom tedy může docházet k tomu nejprostšímu způsobu kompenzace, a to, že dítě zlobí. Co je to však za druh zlobení? Nic jiného, než způsob, jak upoutat pozornost. Když mi nebyl rodičem nebo rodiči poskytnut dostatečný objem lásky, pak mohu takovou pozornost získávat obráceným způsobem – bude mi sice projevovaná pozornost, ale nikoliv za to, že jsem a že mě, už jen proto má okolí rádo, ale za to, že budu dělat věci, které mi budou zakazovány nebo vyčítány, ale hlavně budu součástí personálního prostředí, např. rodiny, školky, školy, party, čímž pocitově sice nedosáhnu akceptace své osoby, ale emoce, že s někým něco sdílím, týká se to mne, a personální okolí o mě přemýšlí, eviduje mne, stačí pokrýt ono primární uspokojení.

Nemůžeme se v této souvislosti samozřejmě vyhnout biogenně a psychogenně podmíněným vývojovým faktorům, které je stejně, jako potřebu lásky, u každé věkové skupiny nutné u dítěte respektovat. Začněme alespoň tím, že právě „láska“, tak jak jsme její obsah popsali výše, představuje v psychoanalytickém přístupu sloučení hned několika vývojově a potom i souběžně fungujících faktorů, dynamicky nastavené existence člověka. Souhrnným názvem je u Freuda, ale stejně tak u Junga, nebo Adlera, uznávaný a klinicky přijímaný pojem: libido. Je to všeobecný zájem po uspokojení potřeb: u dětí zejména biologických, u dospívajících a dospělých potom také sociálních. Ostrá hranice mezi nimi není. Dítěti, kterému je opatrování umožněno zvládnout jeho potřeby, může k takové skutečnosti nejlépe dopomoci ten, kdo se o ně stará. Personální blízkost je tedy součástí naplňování biologických potřeb, jako je sání mléka z prsu matky (tedy, orální období). Podobně v případě krátkého, neméně významného období, kdy se kojeneček a později batole začíná identifikovat s příjemnými pocity vázanými na vyprazdňování, spojenými opět s blízkostí druhé osoby, která mu hygienou poskytuje pozornost (období anální). Ve třetí fázi, se dítě identifikuje se svým pohlavním orgánem a nejčastěji, při své manipulaci zjišťuje, že mu může poskytovat, tato manipulace, náznaky příjemných pocitů (prvotní dětská onanie), což Sigmund Freud v tomto třetím autoerotickém úseku vývoje, označuje za období falické. Jeho součástí je rovněž přirozená zvědavost, která se váže na jedince ze svého okolí (dospělé i vrstevníky) a zjišťování anatomických rozdílů, které tak opět posilují, nyní již čistě psychickým způsobem, vnímání genitální diference, mající vliv na pohlavní sebereflexi, a to současně s identifikací, nebo chápáním rozdílů dívka a chlapec, i podle dalších, určujících znaků.

Většina rodičů tyto skutečnosti vnímá pouze povrchně, nebo na ně zcela zapomíná a nevěnuje jim mnoho pozornosti, protože v souvislosti s každodenním provozem v domácnosti představují velmi niterné projevy, které lze snadno přehlédnout. Samo dítě na nich natrvalo neulpívá a pouze s výjimkou sání mléka a pocitu nasycení je můžeme pozorovat jen zřídka. Dítě si takové okamžiky odbývá zpravidla s podvědomým přísunem informací, jimž samo žádnou větší váhu nepřikládá. V pubertě se samozřejmě otevírají stavidla pohlavního života zcela jiným způsobem, ale to je zase samostatná kapitola vývoje člověka.

Jsou-li však přístupy rodiče nebo atmosféra v rodině takové, že splňují frustrační diagnózu (křik, napětí, nevhodná manipulace při hygieně, nedostatečné kojení, nedostatečná péče o zdraví, časté nebo trvalé ponechávání dítěte osamotě, nerespektování jeho potřeb, když pláče a tak podobně) přichází jako nejbližší možnost komunikace se sebou samým, nebo s okolím právě některá z fází autoerotického období. Zpočátku se projevuje prostou podrážděností dítěte, např. i tím, že v blízkosti kteréhokoli dospělého dává najevo motorický neklid, později se jeho chování váže na některou z autoerotických oblastí: 1. nadměrný zájem o to, nechat se kojit prozrazuje orální fixaci, tedy fixaci na rodiče, který má obtíže se od dítěte vzdálit, neboť to dává okamžitě křikem najevo, výraznou nespokojeností; 2. v případě projevů časté stolice a její snahy vytlačování v křečovitých stazích se jedná o anální fixaci, která tak prozrazuje fixaci sadistickou; 3. viditelně častá potřeba kontaktu s vlastním pohlavním orgánem je potom charakteristická falickou fixací, což odpovídá fixaci narcistické (egoistické). Potom rovněž hovoříme o diagnostické linii: fixace – regrese – libido. Pojem fixace, tedy nadměrná náklonnost s

problémem upustit od její potřeby je pojem, který nám patrně nebude činit, co do jeho chápání žádný problém. Pojem regrese v této souvislosti značí pouze tolik, že se dítě může i v pozdějších vývojových stádiích na některou tuto oblast, byť modifikovaným způsobem vázat, což znamená, že věkově zájem o takovou fixaci neodpovídá pohlavně projevované pozici, která je jinak očekávána. Tudíž dítě se nachází v nějakém zpětném stupni tohoto vývoje. A libido, jak už jsme si pověděli výše, tento pocit slasti, pokud nedošel v minulosti personálním přístupem ke svému naplnění, potřebuje v pozdější době tento deficit nahradit. Jenže jakákoli náhrada, už je pouhou náhradou, tudíž jen sotva dorovnává chybějící objem lásky. Nezbyvá, než obsedantně kompulsivním sklonem, v opakujících se režimech osobního nastavení dítěte, o tento deficit usilovat, ovšem nejčastěji nějakým chybným způsobem, který se už dá sledovat také na nevhodném povahovém rysu, jenž se stává dále, problémem v meziosobním životě tohoto dítěte a stejně tak problémem v rámci výchovy, jakož i dalšího vzrávání. Proč se toto všechno děje a jaký to má smysl? Děje se to proto, že dítě hledá náhradu za neuspokojení nejranějších stádií svého vývoje. Smysl to má ten, že dítě po tomto naplnění neustále touží a je odhodláno pro dosah k tomuto naplnění libida udělat své maximum, aby ztrátou primární vazby (John Bowlby) nemuselo trpět víc, než je mu takovou situací, proti jeho vůli vnucováno. Jedná se o druh obranného systému – neměli-li jste mě rádi jako bezbranné dítě, já vám potřebu lásky ke své osobě vnutím – stůj, co stůj!

Z toho, co bylo uvedeno lze si už vcelku snadno udělat přehled o tom, jak taková nehostinná situace může nechat rozvinout nejrůznější patologie, směřující, až ke kriminogennímu jednání. Téma: příčiny a následku, je zde hlavním obsahem.

Existují samozřejmě také klinické studie, které mapují vývojovou psychopatologii. Ta se zabývá sledováním nejčastějšího výskytu (epidemiologie) dětských duševních poruch v populaci. Alexander von Gontard publikoval takový přehled ve své knize: *Psychische Störungen bei Säulingen, Klein – und Vorschulkindern (Ein praxisorientiertes Lehrbuch)*, Kohlhammer, Stuttgart 2019, v současnosti patrně jedné z nepřesnějších studií. V první řadě jsou to neurobiologické poruchy (se svými diagnostickými ukazateli od narození do pěti let vývoje), které se svým výskytem odráží na celkovém mentálním vývoji (autismus, hyperaktivita, globální vývojové zpoždění, poruchy řeči, poruchy motorických funkcí). Dále poruchy sensorické, poruchy úzkostného charakteru (např. sociální fobie, generalisovaná úzkost, selektivní mutismus), afektivní poruchy (deprese, tendence k agresivitě), nutkavé poruchy (Tourettův syndrom, motorický nebo vokální tik, Trichotillomanie), poruchy spánku v širokém spektru projevů, poruchy příjmu potravy odpovídající jídelním nárokům své věkové skupiny, excesivní (obtěžně ztišitelný) křik, traumatické poruchy, poruchy spojené s nutností odolávat nadměrné psychické zátěži a poruchy deprivační. K tomuto přehledu autor ještě dodává upřesňující systematické seřazení, odkazující na dobu, od kdy je možné danou diagnózu stanovovat na základě průkazných symptomů po narození. Poruchy při raném krmení (sání mléka) zpravidla od čtvrtého měsíce, persistentní – excesivní (bolestivý) syndrom přibližně od třetího měsíce, porucha vazby (zpravidla dítě k matce), nejčastěji od devátého měsíce. Poruchy spánku lze klasifikovat od dvanáctého měsíce. Poruchy přizpůsobení nejsou věkově ohraničeny. Dále je to regulační porucha, kterou se zjemňuje rozdíl od bipolární poruchy, tedy jedná se o afektivní poruchu s výskytem nepřiléhavých emocí

a podle autora je možné ji klasifikovat přibližně od tří let dítěte. Klasickou úzkostnou poruchu potom od osmnácti měsíců, stejně jako posttraumatickou poruchu a poruchu přizpůsobení. Sama depresivní porucha je u dětí diagnostikovatelná od tří let věku a stejně tak porucha opozičního vzdoru. Diskutovanou ADHD je možné klasifikovat potom od tří, až čtyř let. Separační poruchu následně od čtyř nebo pěti let. (Viz, cit. d., str. 25-28)

Co musí být splněno, popřípadě, co ještě není splněno, aby byla diagnóza stanovena je velkou klinickou otázkou. Zde se odborníci a laici budou vždy setkávat na nerovném poli vědomostí. Psycholog bude nucen vycházet z téměř tabulkových norem, kdežto rodič bude do problému zaangažován svým subjektivně určeným názorem, vycházejícím často z vysokého objemu také citové zainteresovanosti. Klinik toho o skutečné domácí a meziosobní atmosféře ví asi tolik, jako rodič o psychologově odborných možnostech, zvažovat danou diagnózu podle klinických pravidel. Je tedy nutné vytvářet terapeutická prostředí, založená na hledání verbální srozumitelnosti, dostupné oběma stranám. Proto se dává takový důraz na terapeutické interview, rozhovor. Jde o hledání optimalisace komunikačního kanálu, kterým obě strany budou schopny, dostatečným způsobem, chápat maximum okolností, které by opravňovaly terapeuta a rodiče, zaměřovat se na dítě jako na pacienta, a pokud nikoliv, tak jako na jedince (osobnost), projevující se jen dočasnou výchylnou psychických stavů, kterou není nutné bezprostředně stigmatizovat směrem do jakékoli diagnózy. V tomto ohledu by měla platit oboustranně i jakási nepsaná ochrana dítěte, nevkládat do jeho životopisu za každou cenu nějakou diagnózu, a to jen proto, že se rodič na základě svých emocí „oprávněně“ domnívá, že ji dítě má.

§5. VÝVOJ LIBIDA A JEHO ORGANISACE V DOBĚ RANÉ ŠKOLNÍ DOCHÁZKY

To, co jsme až do nyní komentovali nám tedy dává jasně na srozuměnou, že dítě se vyvíjí na základě uspokojování biologických potřeb, také rovněž v oblasti poznávání vlastních tělesných dispozic a v třetí řadě, kterou budeme popisovat nyní, také v úrovních intelektu. Dále, jakýmsi přirozeným průsečíkem, jenž se prolíná všemi jmenovanými stupni vývoje je sebereflexe s významným zjišťováním podílu emotivity, nebo jen prostého zachytávání nejrůznějších každodenních okolností za přítomnosti „mé vlastní účasti“, a to rovněž ve vztahu k jejich citovým barvám, které si z nich, „pro sebe“ odnáším. Tuto sebereflexi dítě mezi pátým až dvanáctým rokem zřetelně eviduje. „Eviduje“, ovšem ještě neznamena, že rozumí jejímu obsahu a možnostem využívat její náplň strategicky, tedy jak ve vztahu k sobě samému, tak v interpersonálních souvislostech. Touto evidencí si pouze zvyká na přítomnost jejího obsahu a je na mnohých okolnostech, zda se s jejími částmi bude shodovat a v potřebné míře jimi utvářet nadále své vlastní bytí. Jde o jistý druh přebírání průběhu existence do vlastních rukou, a to v souvislosti s pochopením, že kromě okolností, které už zde byly popsány, a jsou založeny na jejich pasivním přijímání, má člověk, mimo jiné také možnost systematicky pracovat na sobě samém. Toto všechno je tedy také významným předpokladem nového přístupu k učení. Dospělý proto může v takové fázi vývoje mnohé ve vztazích s rodinou u dítěte posílit, ale stejně tak může mnohé pokazit. Způsob, jakým k dítěti v procesu učení přistupujeme, ukazuje na zásadní problém: je to náš reálný výraz akceptace nebo neakceptace osobnosti dítěte. Dítě má právo dělat, v rámci učení chyby, učí se od toho, aby chybám předcházelo později.

Jak se dál dívat na tuto skutečnost? Předně ve světě dítěte, které dosáhlo věku, kdy zahajuje ranou školní dicházku hrají roli, v rámci dalšího vývoje dva faktory: 1. již z předchozí zkušenosti se světem svého okolí dítě absorbuje jeho skutečnost na základě prožitku, který se v něm usadil, co by kritérium základní platnosti; jinými slovy, skutečnost je prožitek, a 2. nyní současně začíná mohutný nástup pozvolného chápání, že realitu lze zpracovávat také na úrovni informace. Ve spojení obou, to potom znamená, že se na nějakou dobu oba přístupy stanou protichůdnými. Nemá totiž dítě ve věkové skupině šesti, až osmi let téměř šanci, samo o sobě, adekvátní selekce mezi prožitkem a informací. Přetrvávající emotivita, spojená s intuicí, nechává převyšovat svůj dynamický obsah v poměru k přijímané informaci, s níž se dítě učí teprve účelně zacházet. Například: Nechci se učit, chci si hrát! Odpověď: Když se nebudeš učit, tak si nebudeš hrát! Výsledkem je patová situace. Dítě doposud nenašlo cestu k učení, co by takové úrovně poznání, která by mu mohla jeho herní způsoby rozšířit a třeba i zpříjemnit. Je na rodiči, aby v takovém případě začal jednat. Například prostým vysvětlováním, dáváním příkladů, ale vždy v takové míře, která odpovídá reálným, aktuálně dostupným možnostem k jejich realizaci v prostředí, kde se dítě nachází a také zejm. vzhledem k jeho reálným, osobnostním možnostem (mentálním, fyzickým, věkovým obecně). Tudiž jak postupovat dál? Hledat k dítěti takový přístup, který by z předmětu učení dokázal vytvořit zážitek herním systémem, jenž je už věcí kreativity rodiče (dítě nechce dělat kroužky v první třídě do sešitu, když se má učit psát, tak vymyslíme hru, kdy s ním budeme podobné úkony provádět např. venku, v parku do písku, aby si takovou zábavu umělo přirozeně přenést na požadovanou práci domů ke stolu, na linkovaný papír).

Je třeba si v těchto souvislostech plně uvědomit, že dítě od narození žije v konfliktním postavení. A dokud z něj není dospělý jedinec, tak potom každý konflikt, každá psychická protichůdnost (chci toto, ale musím tohle) je pro ně novou situací, na kterou se učí adaptovat. Tato adaptace na konflikt znamená, že dítě se učí zvládat povinnost a její význam oddělovat od pouhého chtění. A jelikož k dítěti neustále z této strany doléhají nějaké novinky, tedy požadavky spojené se zvyšováním náročnosti úkolů, je potom přirozené, že vedle těchto okolností, nebo souběžně, tak poznává i své vlastní hranice a možnosti jejich psychického zvládnání.

Na první pohled se může zdát, že mnohé, výše uvedené okolnosti, představují souhrn takových maličkostí, které snad nestojí za to, se jimi zabývat. Není tomu tak proto, že se akumuluji v úhrnu každodenního života a s postupujícím časem tvoří jednu základní skupinu sebezkušenostního „materiálu“, který dál ovlivňuje, už nejen sebepojetí dítěte, ale zásadním způsobem se podílí také na postojích k druhým lidem. Jde nám o porozumění vnitřního, psychického obsahu, který se odehrává v niterných souvislostech jeho bytí. Tudíž chceme, v rámci psychologie v poradenství, takové vědomosti využít tím způsobem, abychom sdělovaným okolnostem, co nejpřesněji porozuměli, stejně jako využít jejich znalosti k částečnému předjímání dalšího vývoje celkové komunikace a vztahům mezi dítětem a rodiči.

Jako další prvek nastupuje reálná soutěživost. Tu si dítě v této věkové skupině pozitivně na svém okolí vynucuje. Je výrazem nabývaného sebevědomí. S oním rostoucím objemem informací přichází také rostoucí potřeba změřit síly a zakoušet slast z nejrůznějších podob vítězství. To nakonec ústí do názorového soupeření, nebo trvání na svých názorech a postojích.

Odborníci jako Mc Dowell a B. Hostetler si všímají také toho, jak důležitou roli může u dítěte v době dospívání hrát náboženství. To, že se děti v této věkové skupině dostávají často do konfliktu s realitou a vzhledem k jejich rodinnému způsobu vedení života v souvislosti s praktikujícím přístupem k náboženství, dochází i k tomu, co lze nazvat spirituální krizí. Nejčastěji je to patrné tím způsobem, že děti ve stavu úzkosti, kdy například podstupují déletrvající šikanu, odmítají s rodiči chodit na mše a všemožně vedou mnohdy i vyhrocené debaty o existenci boha. Mnohdy se mají tendenci takové rodiny rozpadávat, dítěti je vyhrožováno neakceptací rodinným záze-
mím do té míry, že jakmile je to jen trochu možné, dítě z do-
mu utíká a nakonec i natrvalo odchází. Takové modely vídávám v praxi rovněž. Přitom stačí pouze smířlivě akceptující přijetí názoru, který v zásadě ani jednu stranu nijak neohrožuje, kromě narůstajících konfliktů, pokud není na druhé straně problém konstruktivně komunikován. Někdy je třeba i věřícím rodičům zopakovat, že víra by měla člověku poskytovat možnost, jak se uvážlivě zamýšlet nad důvody, pro které někdo jiný jejich vyznání nepřijímá a jak mu pomoci, aby se i tak společně s námi v rodině cítil dobře a bez nátlaku. (J. McDowell, B. Hostetler, Poradenství dospívajícím, Praha 2013)

Na druhé straně děti, kde se víra nese v duchu rodinného souznění a atmosféru sdílení Boha prolíná pokora, láska a naděje, tam se nejčastěji žádné problémy tohoto druhu neobjevují. Může to však nést nebezpečí z jiné strany, a to, že jsou některé vážnější problémy ve světském světě přehlíženy v jejich reálném výskytu, jsou zamlčována fakta a dítě je ve skutečnosti od takové reality izolováno pasivitou, kterou by bylo zapotřebí naopak zlomit otevřeným způsobem řešení. Náboženství tedy, ať chceme nebo ne, občas řešit musíme.

Jak tedy vidíme, nejen že se člověk vyvíjí od pudové závislosti k intelektu, ale stejně tak v průběhu těchto fází se jeho intelekt strukturuje, což vytváří prostředí k tomu, aby se značným způsobem diferencovala také emoční stránka jeho vývoje. Rozum se musí učit s přicházejícími sebezkušenostními informacemi správně zacházet a emoční oblast je adekvátním způsobem zhodnocovat pro optimalisaci celkového behaviorálního výkonu. Jednání a myšlení si tak k sobě hledají racionální nebo podvědomou (intuitivně emoční) cestu. Obě jsou stále přítomny a to, která, kdy převažuje je významně odvislé od toho, kolik celkového objemu zkušeností se sebou samým a se světem svého okolí jedinec reálně má. Pudové složky ustoupily. Staly se automatizovanou součástí sebezáchovného zájmu o bytí: jídlo, orientace, sexualita, starost o potomka a rodinu, a tak dále, pokud bychom tedy predikovali vývoj dále, do dospělosti.

Také v samém obsahu lásky, která je nikdy nekončícím problémem člověka, dítě v období šesti až dvanácti let začíná rozeznávat její tři polohy: lásku mateřskou, lásku romantickou a lásku pohlavní. Všechny tři spolu nějak souvisí a všechny tři mají také své vlastní místo v životě člověka. Příklad: mateřskou lásku dítě tohoto období zažívá jako personální ambivalenci. Na jedné straně se chce osamostatňovat, na straně druhé pociťuje stále silnou vazbu a zejména nepostradatelnost matky (rodiče). Romantickou lásku dítě konfrontuje s těmi jejími projevy, které k dítěti přichází formou pohádek, nebo vzpomínek na milovanou osobu (prarodiče), popřípadě „dětské lásky“ a náklonnosti zhodnocované v souvislosti se vztahem k sobě samému. Egoistická sebeláska (narcismus), jako pro někoho probuzené autoerotické období v regresi, přichází až v pubertě a je spíše výjimečné, i když dobře zná-

mé. S tímto samozřejmě souvisí i třetí oblast – láska pohlavní, která se z pudové sebereflexe obrací k vnějšímu objektu a učí dítě volit jeho genderové postoje. Prvotním postojem ovšem je odpor. Jakákoli podoba lásky je vnímána studem. Subjektivně u člověka probíhá totiž v první fázi představivost, spojená se subjektivně prožívanými pohlavními pohnutkami, a také jejich vytěsňování, a v druhém sledu nahrazení této pozice jednáním, které má takové pohnutky maskovat. Jelikož v této době vývoje dítěte stále svoji nejdůležitější roli hrají zvědavost a soutěživost, zůstávají uvedené okolnosti vcelku dobře ukryty a jen tu a tam mají tendenci vystupovat na povrch, zvláště tím, že ten, kdo je rozpoznán jako „zamilovaný“ je nejčastěji, např. skupinou ve škole, vysmíván. Tyto momenty dopadají na rodiče nejdnou jako tíživá okolnost spojená s vynucenou potřebou, pozvolna zde zahajovat sexuální výchovu. Mnohdy vstup do těchto témat bývá úspěšný/neúspěšná jen proto, že se doposud s dítětem přirozeně o všem komunikovalo, nebo se pojednou toto téma stává zcela novým a setkávají se, rodič a dítě, se stejným problémem: oba se stydí. Otázka: kdy u dítěte nejvhodněji se sexuální výchovou začít má, dle mého soudu následující odpověď: kdykoliv a citlivě k danému věku odpovídajícím způsobem; tedy od prvotních okamžiků genderové (a interpersonální) orientace a odtud nabývaných vazeb dítěte. Příklad: osmi letá dívka zesměšňuje pravidelně v televizi sledované milostné scény; rodiče na toto chování reagují tak, že dívku moralisují dlouhými přednáškami s potřebou okamžité změny jejího chování; dívka se vždy rozpláče a po té dává na jevo, že má pokažený zbytek dne tím, že se stáhne a s nikým se nebaví, což rodiče vede k dalšímu kolu výčitek; povídáme si, edukujícím způsobem s rodiči o celém problému více zeširoka; navrhuji na projevy dívky reagovat bez emocí a s kli-

dem, mezi řečí okomentovat její postoj pouze poznámkou – vždyť je hezké, že se mají rádi a dívku pohladit, obejmout, nebo jí při hře věnovat pozornost; jen s nevolí rodiče přijímali u těchto konzultací fakt, že postoj jejich dcery je nějakým odrazem postojů, které k oblasti projevovaných něžností zaujímá v zrcadlovém ztvárnění; věta matky – snažíme se, aby dcera nemusela zažívat, jako v jiných rodinách to dětské infla granti – jasně dokumentovalo jistou rodinnou prudérii; samozřejmě, že příliš otevřená výchova musí mít své hranice, ovšem i ty se mohou stát někdy, až sevřením, které se obává uvolněnosti vycházející z dobových přístupů; dívka pociťovala nejen stud, ale také vinu (cítila se jako špatný člověk) v poměrně zmateném propojení hned několika okolností; něžnost byla pro ni pouze občasným projevem lásky, kterou si měla zasloužit za, např. známky ve škole, nebo tím, že doma pomohla s pracemi v kuchyni, či úklidem; rodiče se k sobě chovali nadmíru rezervovaně; a tak v době sexuální latence, kdy u ní nebyl dáván prostor k možnosti projevit se ambivalencí, na kterou má každé dítě, v této oblasti reagování plný nárok, dosahovala pouze k emočnímu projevu, který její rodiče zneklidňoval; po třech konzultacích jsme dosáhli výrazné změny, která se nesla v duchu akceptujícího chápání rodičů v celém přístupu k dceři něco změnit; po asi jednom roce jsem měl s touto rodinou náhodné setkání a samozřejmě přišla řeč na problém, který jsme řešili; bylo mi sděleno, že dcera, nyní již devíti letá, si ve škole našla kamaráda, s nímž se učí, rodiny se navštěvují a její, dle všeho, dětská láska, doznala oboustranně plného respektu; také jí bylo ze strany rodičů přiznáno více priorit stran akceptace jako osobnosti tím, že se s rodiči mohla bez obav o tomto přátelství otevřeně bavit; rodiče jí nijak nemoralisovali, vnímali její spokojenost, což se jim vracelo její otevřeností.

Pro všechny druhy konzultací doporučuje Christiane Bremsová, jako základní anamnestický prostor, zajistit následující informace: popis základního problému a jeho aktuální stav, popis rodinných vztahů, popis chování dítěte v předškolní fázi věku a popřípadě také změny v chování způsobené zahájením školní docházky, reálné vztahy dítěte s vrstevníky – jejich vývoj, z popisu rodiče a chování dítěte odvodit celkovou kulturu meziosobních přístupů, dále jak dítě a rodina tráví individuálně a společně volný čas, nepřehlédnout vývojové faktory v souvislosti se zdravím dítěte, potom také to, že dítě může už mít fragmenty primárních představ o své budoucnosti, důležité je rovněž chování dítěte během vstupního rozhovoru. To vše tedy za neustálé evidence faktu, že stávající situace, která může být rodičem často emotivně popisována jako konfliktní, představuje pouze jeden vývojový aspekt a vše ostatní se nese v duchu pouhého sdělení, od něhož je nutné si nést dostatečný odstup i s příklonem, dávat zde na jevo akceptující souhlas s důvěrou ve sdělovaný obsah a jeho laskavé přijímání, hned na začátku zdůraznit rodičům i dítěti, že se budete vídat víckrát, než jen jednou, v případě jasně právního problému poskytnout rodičům možnost navštívit příslušného odborníka nebo organizaci, upozornit rodiče, že ne všechno, co budete společně řešit nebude nést výsledky, ale ponese se ještě nějaký krátký čas v duchu nejistoty jen proto, že na spolupráci se musí všechny strany (konzultant, rodiče a dítě) adaptovat, komunikovat otevřeně. Také průběhy setkávání by mely být diferencované a předem uvedené rodičům ve známost: sezení s rodinou jako celkem, sezení pouze s rodiči, sezení se sourozenci, sezení s dítětem, sezení se všemi členy v domácnosti. Základem všech setkání je hledání porozumění a komunikační, akceptující meziosobní rovnováhy. (Viz, literat.)

§6. VINA, TREST, ZÁVIST A ODMĚŇOVÁNÍ

Troufám si říct, že královským tématem nejen dětského a rodinného poradenství, ale také tématem vlastního života rodin s dětmi je oblast viny, zásluh, trestu, závisti a odměňování. Je zcela zřejmé a je na místě tady podtrhnout, že jsou to významné okruhy problémů a výchovných přístupů k nim, kde se nejčastěji uchovávají všechna tajemství konfliktů, pocitů křivdy a jiných, jimiž se člověk potom může zaobírat dokonce i na úrovni psychopatologie, také po celý zbytek života. Otázka spravedlivého rozdělování pozornosti patří k výše jmenovaným pojmům patrně vůbec jako základní a spoluurčující, nebo chceme-li, výchozí (bazální konflikty).

VINA A TREST

Vinu lze pociťovat jako špatné svědomí, nebo jako emoční stav. Přesná hranice mezi nimi není. V reálné životě jsou obě složky propojeny a jedna zastupuje druhou. Někdo „žádné svědomí nemá“. Takové označení není zcela přesné. Jsou lidé, kteří dokáží velmi dobře a často k nelibosti svého okolí své svědomí na úrovni očekávaného pocitu viny jen dobře maskovat. Jak je to, ale s dítětem kolem šesti, až dvanácti let? Ty se s pocitem viny učí terve žít, nebo lépe řečeno s pocitem provinění. Když dítě v předškolním věku kamarádovi „ukradne“ hračku, nejsou nám nic platné morální apely, protože dítě do přibližně šesti let takovou situaci chápe pouze na základě emočního chtění. Vzal si tu hračku, neboť v první chvíli byl přesvědčen o oprávněnosti jejího vzetí v držbu, z naléhavosti pocitu, který mu takové jednání „omlouval“ svojí intenzitou (nutkáním). Někdy takové dítě říká: Potřeboval jsem ji. Ve skutečnosti dítě v takovém okamžiku říká: Nedokázal jsem se ovládnout. Jako dospělí, podobným způsobem často omlou-

váme své jednání rovněž z pohnutky, kterou interpretujeme slovy: Nemohl jsem si pomoci! Tudíž nezadržitelnost vůle, prosadit se později i proti morálním zásadám, spočívá v převýšení racionality naší archaickou emocí potřeby, která nebere ohledy na důsledky, jež z takového jednání mohou dále plynout. Většina témat spojených s problémem viny je spojena s jejím uvědomováním. Čím lépe si člověk uvědomuje možnost viny předjímacím způsobem, tím lépe se jí zpravidla také dokáže vyhybat jednáním, které to nedovoluje.

V životě podstupujeme s dítětem celou řadu situací, kde se téma viny stává hlavním. Od pískoviště, až po partnerské rozchody prvních lásek v době puberty, nebo i následné adolescence. Vina může přicházet na pořad dne, jestliže dítě zalže nebo se jinak zachová nějakým nevhodným způsobem k rodiči, sourozenci, prarodiči. Reagování dospělých bývá nejčastěji emotivní a pro dítě frustrující, se záplavou výčitek, které mají tendenci natolik převyšovat vlastní situaci, že je takový přístup vnímán vskutku jako nejvýše nevhodný, o fyzických trestech už ani nemluvě. Náš pohled na vzniklý konflikt by se měl vždy nést v první řadě ochotou, chtít porozumět jeho hlubším motivům v souvislostech. Okamžitým zvyšováním dopadu viny na dítě umlčujeme jeho ochotu s námi o dané situaci komunikovat. Je navíc známo, že přestupování morálních hranic sebou nese chuť zakázaného ovoce a strhává občas nejen dítě k jednání, o kterém se tu s vysokým „sebevědomím“ domnívá, že nebude odhaleno. Je to jistá míra soutěživosti sama se sebou, mít své tajemství o přestupku a tím i tajemství spojené s pocitem drobných vítězství nad uzurpující morálkou rodičů, učitelů, nebo i před svými vrstevníky – vítězství na dohlížejícím a všude-přítomným světem. Potom jde tedy, už jen o skutečné škody, které takto dítě může svým jednáním napáchat,

jak svému okolí, tak sobě samému. Abychom tedy mohli dítěti dopravit myšlenku o faktu, že některé věci se prostě nedělají, tak mu musíme nějaký díl viny dopravit. Pro začátek stačí vyčítavá poznámka, srovnávající jeho chování s nějakou autoritou: Mě se to, co jsi udělala vůbec nelíbí, a asi si teď nechci s tebou hrát. Je pochopitelné, že si s touto větou na celý život s dítětem nevystačíme. Můžeme tedy morální tlak zvyšovat: Za trest dnes nepůjdeš do parku, nebo v jiném případě: Až si uděláš úkoly, pomůžeš mi v kuchyni. Společné trávení času „vyníka“ při aktivitách, které mají význam pro rodinu je podle všech kritérií asi neoptimálnějším „trestem“. Někdo může namítnout, že se v takových případech vylučuje vina a trest tím, že je domácí práce dítěti ukládána jako povinnost odčinit své špatné jednání, čímž se do budoucna dítěti zakládá neochota k seberozvoji na základě akceptace domácích prací, neboť ty jsou přeci trestem! Mohu z poradenské praxe potvrdit, že tomu tak není. Rodiče jsou vedeni k tomu, aby i v době průběhu domácí práce s dítětem komunikovali s laskavostí a projevovali ochotu dál dítěti naslouchat. Dospělý se v takových situacích nesmí uzavírat a dávat na jevo, že dítě dokonce nemá rád. Naopak, věta: Tak víš co, dneska budeš se mnou doma, povykládáme si o všem, něco dobrého si u toho uvaříme a uvidíme, co bude dál, je zcela na místě. Může být nadto doplněna i poznámkou: Chci, abychom oba pochopili, proč se takto někdy chováš, co pro tebe můžu udělat. Naopak věta: Už jsi dospělá, musíš pochopit..., by měla z rodičovského slovníku úplně vymizet, protože v jiných případech může a bývá dítěti vyčteno, že: Na toto jsi ještě malá. Jak vidíme, otázka viny a trestu se vzájemně provazují a trest má platnost tehdy, pokud přichází bezprostředně, když je vyník odhalen. Celý výchovný proces by měl být zakončen odlehčením, humorem.

ZÁVIST

Téma závisti vídáme nejčastěji u dětí, kde jsou sourozenci. Rodič při spravedlivém rozdělování čehokoli mnohdy, ať dělá, co dělá jen s největší námahou zvládá nejrůznější osobní pocity ústrků, kterými děti poukazují na to, že nebyly dostatečně oceněny v porovnání se svým sourozencem. Na první pohled by se zdálo, že rodičům nezbyvá, než veškerou pozornost k jejich oceňování zaměřit na pravidlo: všechno rovným dílem. Podobná taktika je ovšem mylná. Základní spravedlnost je sice v pořádku, ale pouze do momentu individuálních rozdílů. Ty je zapotřebí sourozence učit respektovat. Jeden jablko, druhý hrušku. Emoce jsou na pochodu, pláč, křik, nekonečné pošťuchování a pro rodiče nejoblíbenější hra na soudce, když žalování začne ráno a skončí, až děti usnou.

Co je závist z psychologického pohledu? Jedná se o emoční stav, v němž nejdůležitější roli hrají dva archaické pudy: lovecký a obživný. Ve své původní podobě byly úzce spjaty. Lovec dostal hlad, tlupa byla bez jídla, tak se šlo na lov. Po skončení lovu došlo buďto k dělení, nebo v dobách ještě před tímto racionálním vývojem, kdo co mohl, tak si z ulovené kořisti urval pro sebe, někdy i za cenu dramatických šarvátek mezi vlastními členy tlupy. Tudíž, řečeno slovy psychoanalýsy, tak dnešní závist je libido pátrající po uspokojení i když není zrovna důvod pro to, ukojit hlad, nebo jinou pudovou potřebu. Je to pouhá emoce, která v současnosti převládá jen v míře zdravé nebo nezdravé soutěživosti, i když se může překlápět, vlivem uplatňované regrese, až do patologických stavů. Shrnutí: Závist představuje celý složitý soubor emočních pohnutek (práce s vůlí, sebeovládání, zhodnocování skutečných potřeb a tak dále), jejichž jednotícím pojmem je tak zvaný Jáský princip. Ten určuje, do jaké míry se člověk cítí spokojený se

sebou samým, se svojí existencí v té míře, k jaké je přirozeně nastaven a může se odtud seberozvíjejícím způsobem zaslouhat o dosahování svých zájmů, nebo do jaké míry naopak se sebou spokojen není, jeho Já není tak zvaně usazené, a pro dosahování uspokojení potřebuje zprostředkovatele, jejichž nejběžnější výběr pochází z řady těch, kdo jsou nejbližší a tudíž se tak mohou stát zdrojem oprávněnosti vlastního pocitu nespokojenosti (ublíženosti), neboť tak lze poukazovat na nespravedlivost v poměru k tomu, Co má ten druhý a Já nikoliv.

ODMĚŇOVÁNÍ

Stejně jako v předešlých tématech, je také odměňování opět emoční složkou. Mnoho lidí vnímá odměnu pouze, co do jejího předmětu. Odměnou tedy myslí pouze „tu věc“, která odměnu reprezentuje (něco na zub, nová hračka, oblečení, peníze, šperk, kolo, mobil, počítač...), což dělá mnohdy onen hlavní problém v přístupu k odměňování. Existují dnes zjištěné dokonce i fyziologické mechanismy motivace a odměny v lidském mozku a jejich výzkum je důležitý také při studiu mnoha okolností našeho chování (závislosti, zájem něčeho dosáhnout, a tak dále). Ve všech případech odměňování hraje důležitou roli způsob dosažení cíle, nebo chceme-li: předmětu odměny. Před tím je ve hře ještě sám motiv, jeho síla. Ten může být jen čistě emoční, pudový, nebo může být racionalizovaný. Pudový motiv se nese v duchu neuvědomělé potřeby, která samu sebe definuje pouze chtěním a cílem, tedy přímým (zkratkovitým) jednáním, kdežto racionalizovaný motiv sleduje kroky, které je nutné systematicky učinit, aby bylo kýženého výsledku dosaženo. Motivy spojené s pudovostí pracují volně, asi do pěti let, motivy spojené s racionalisací, se ve vysoké míře začínají utvářet od pěti let a dál našeho vývoje.

Už z těchto předběžných poznámek vidíme, jak je otázka odměňování, zvláště v souvislosti s raným vývojem dítěte složitá. Představuje jeden z pilířů úspěšnosti výchovy v celém rozsahu utváření osobnosti, kam dopadá. Neznamená to, že jsou špatné přístupy v systému odměňování dítěte neměnné. Jsou však z druhé strany mnohdy takovými, že na celá léta poškodí tento individuální obraz jedince, i když se je nakonec podaří změnit. Odměňováním lze totiž působit na charakter člověka. Proto je v momentu odměňování zásadně důležité, udržovat potřebnou míru zdrženlivosti. Odměna doprovázená vysoce akcentovanou emocí, nebo jejím vyžadováním od toho, kdo je odměňován, způsobuje emoční zaplavování, vytvářející dál citový zmatek: emoce jdou krátkodobě vysoko, a co potom?! Děti, které jsou navíc stavěny do pozice, kdy mají odměnou za odměnu předvést emoci vděku, se později tomuto fenoménu vyhýbají, neboť podvědomě takový přístup k odměňování sebou nese nežádoucí zátěž s otázkou: jsem dost dobrá v projevech vděčnosti?!

Jakkoli se tedy, jako rodiče angažujeme nutností v daných oblastech u dítěte zasahovat, tak jak to každodenní život v rodině sebou přináší, postačí, když své vlastní emoce upozdíme a jako základní výchovný přístup zde uvedeme v pohyb vnitřní klid a nadhled. Vytváření dalekosáhlých závěrů dítě nepochopí a netečnost rovněž není na místě. Často dítě zlobí a strhává na sebe pozornost proto, aby mu byly hranice všímavým rodičem připomenuty, jakkoli se takový názor může jevit až paradoxním. Tudíž, chceme nyní, a už nastal čas, zaručenou radu, jak si v takových situacích poradit. Dobře, radím učit se za pochodu, s přicházejícími situacemi a jejich výzvami. Neboť dítě má jediný příklad pro své jednání, a tím jsme my dospělí. Nebojme se času a trpělivosti, které musíme pod-

stoupit v práci na sobě samých, aby naše děti byly smířené se sebou samými a s realitou bytí. Ve výsledku budou schopné žít samy a sebevědomě a budou se k nám rády vracet, třeba jen na víkend a oslavu narozenin, ale vždy nějak s námi, bez zapomění. Opuštěnost vlastním dítětem není nijak příjemná, když si mnohem později uvědomíme, že jsme se na ní podíleli špatným přístupem, upřednostňováním vlastních zásad, bez respektu k hodnotě a osobnosti toho, koho jsme měli povinnost učinit a dále trvale dělat šťastným.

DOPORUČENÁ LITERATURA

1. **J. Švejcar**, Péče o dítě.
2. **J. Langmaier / Zd. Matějček**, Psychická deprivace v dětství.
3. **J. Langmaier, D. Krejčířová**, Dětská klinická psychologie.
4. **M. Kleinová**, Závist a vděčnost.
5. **J. McDowell/B. Hostetler**, Poradenství dospívajícím.
6. **V. Satirová**, Psychologické eseje.
7. **G. Bodenmann**, Lehrbuch Klinische Paar- und Familienpsychologie.
8. **V. Soukup**, Prehistorie rodu Homo.
9. **A. von Gontard**, Psychische Störungen bei Säulingen, Klein und Vorschulkindern (Ein Praxisorientiertes Lehrbuch).
10. **K. Thorová**, Vývojová psychologie.
11. **K. Thorová**, Poruchy autistického spektra.
12. **H. Papežová**, Anorexie, bulimie a psychogenní přejídání.
13. **M. Svoboda**, Diagnostika dětí a dospívajících.
14. **S. Kratochvíl**, Manželská a párová terapie.
15. **Ch. Bremsová**, Dětská psychoterapie a poradenství.
16. **OPD-KJ-2**, Operationalisierte Psychodynamische Diagnostik im Kindes- und Jugendalter.
17. **Z. Šembera**, Perinatální neuropsychická morbidita dítěte.
18. **R. Biberich**, Existenzanalytische Psychotherapie mit Säulingen, Kindern und Jugendlichen.
19. **O. F. Kernberg**, Liebe und Aggression.
20. **T. Pemová, R. Ptáček**, Zanedbávání dětí.
21. **J. Bowlby**, Ztráta, smutek a deprese.
22. **G. L. White**, Žárlivost, teorie, výzkum a klinické strategie.
23. **F. Perls**, Gestalt terapie.

***Úspěch naší výchovy je měřen počtem žádostí dítěte
o sdílení společných vzpomínek***

© Adamec Jiří

JAK OBSTÁT JAKO RODIČ

Psychoanalytický přístup k partnerství
a k výchově dětí

Adamec Jiří - Filosofický seminář - Katedra teorie
2020

A5, 100 výtisků
ISBN 978-80-87234-88-4